

FAMILIA LEXICALĂ: O ABORDARE LEXICOGRAFICĂ*

CRISTIAN MOROIANU
Universitatea din București

I. Din punctul nostru de vedere, **familia lexicală** reprezintă totalitatea unităților lexicale create în interiorul unei limbi prin derivare, compunere, conversiune sau prin alte mijloace interne și care se raportează, direct sau în etape succesive, la un cuvânt radical neanalizabil din punct de vedere lexical¹. În funcție de modalitățile interne (convenționale – derivare, compunere, conversiune – sau, dimpotrivă, neconvenționale – trunchiere, contaminare, specializarea lexico-morfologică a variantelor etc.), familia lexicală poate fi avută în vedere: a) în sens restrâns; b) în sens larg. O familie lexicală în sens restrâns este alcătuită, prin excelență, din componente cu „structură analizabilă”, în vreme ce o perspectivă mai largă admite inclusiv prezența unor componente interne semianalizabile sau dificil analizabile din punct de vedere sincron. Raportarea formală și semantică la un cuvânt-bază neanalizabil presupune depășirea conceptului de creație internă și luarea în considerare, suplimentară, a creațiilor lexicale de tip mixt, respectiv a cuvintelor obținute prin calcule structurale morfematice și prin calcule lexico-gramaticale, a celor obținute prin românizare și, în sfârșit, prin adaptarea fonomorfemătică a etimonului sau etimoanelor externe împrumutate.

II. Existența acestor creații lexicale mixte și externe cu caracter analizabil sau semianalizabil impune, după opinia noastră, lărgirea ariei de cuprindere a familiei lexicale spre ceea ce vom numi, în continuare, la nivelul unei singure limbi, **familie lexico-etimologică**, ale cărei componente, interne, externe și mixte, se grupează, formal și semantic, în jurul unui cuvânt de bază, considerabil ca punct de referință (unitate lexicală fundamentală prin prolificitate și prin capacitate analogică)². Din cele prezentate mai sus, familia lexico-

* Acest articol a fost realizat în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

¹ Vezi o definiție similară la L. Groza (2004: 104): „Toate creațiile interne deductibile dintr-un cuvânt de bază existent în română, care au, în felul acesta, o rădăcină comună și sunt înrudite ca în ele alcătuiesc o familie lexicală”. Vezi și definiția dată familiei lexicale din perspectivă etimologică de către D. Negomireanu (1994: 57): „Conceptul de familie lexicală (...) are în vedere o asociere de cuvinte prin raportare la un element-bază comun, având coeziune morfemătică și coerență semantică”.

² O poziție diferită în relația dintre familia lexicală și familia etimologică se poate vedea la C. Mărdărescu (2008: 39). Autoarea inversează raportul tradițional dintre cele două concepte, subsumând familiei lexicale totalitatea cuvintelor analizabile formal și semantic grupabile în jurul unui morfem lexical de bază, indiferent de caracterul lor intern sau extern, analizabil sau semianalizabil, iar familiei etimologice, cuvintele total analizabile la nivelul limbii române.

etimologic o include pe cea lexical , având în comun raportarea la o bază neanalizabil intern și caracterul (semi)analizabil al elementelor componente.

III. În sfârșit, **familia etimologică** reprezintă totalitatea unităților lexicale aparținând unei limbi și care se raportează, etimologic, la o rădăcină comună care face parte, în mod firesc, dintr-o limbă primară. Pentru cuvintele românești moștenite, o sursă îndepărtată poate fi considerată limba greacă, prin intermediul latinei populare. Pentru cuvintele românești împrumutate din diverse surse și care nu au un corespondent moștenit, parcursul etimologic poate ajunge, cel puțin teoretic, până la limbi îndepărtate ca araba sau la limbile europene de substrat de dinaintea de cucerirea romană.

IV. Dacă familia lexicală a unui cuvânt moștenit sau a unui împrumutat pe cale orală și populară (din limbile slave, din turcă sau din maghiară) se construiește, treptat, în jurul bazei, în procesul firesc al comunicării dintre vorbitorii obișnuiți, supuși unor mecanisme analogice inconștiente, care au avut – și au în continuare – ca rezultate derivate, compuse, omonime obținute prin conversiune, paronime obținute prin specializare morfologică, accentuală etc., aadar pleacă de la rădăcină formând diverse ramificații, directe sau indirecte, simultan sau, cel mai adesea, succesiv, familia lexico-etimologică reprezintă un adaos cultural, apărut inițial prin contribuția textelor vechi literare și, ulterior, prin raportarea din ce în ce mai conștientă la latină și la limbile moderne occidentale. Spre exemplu, verbul moștenit **trage** grupează în jurul său creații interne, de diverse feluri și la diverse niveluri ale limbii, ca *tr gaci¹*, *-ace* adj., *tr gaci²* s.m., *tr gaci³* s.n. “coco de armă, revolver, unealtă ...”, *tr gaic* s.f. (reg.) “persoană care trage la bani”, *tr gaie* s.f. (reg.) “tr gaci; clavicul”, *tr g tor, -toare*, *tr g torie* s.f., *tr g tur* s.f., *tr g u* s.m., *tr g u*, - adj., *tr gâ* s.m. (reg.) “mijlocitor; peitor” etc., care alcătuiesc familia lui lexicală. Familiei interne a acestuia și se adaugă, pe cale cultă, numeroase împrumuturi, care sunt adaptate analogic după modelul lui **trage**: *abstrage* vb. (din lat. *abstrahere*, după *a trage*, cu accepțiunile fr. *abstraire*), *atrage* vb. (din fr. *attirer*, după *trage*), *contrage* vb. (din lat. *contrahere*, după *trage*), *detrage* vb. (înv.) (din lat. *detrahere*, după *trage*), *distrage* vb. (din fr. *distraine*, după *trage*), *extrage* vb. (din lat. *extrahere*, fr. *extraire*, după *trage*), *retrage* vb. (din fr. *retirer*, după *trage*), *sustrage* vb. (din fr. *soustraire*, după *trage*) etc. Aceste verbe și toate cuvintele care „derivă”, într-o formă sau alta, din ele, după aceleași modele analogice moștenite, alcătuiesc familia lexico-etimologică a lui **trage**. Printr-o trundere în română, prin împrumut, a unor „sinonime etimologice”, desigur, pariale, ale unora dintre verbele de mai sus, împreună cu care alcătuiesc un tip particular de dublete etimologice [*distra* vb. “(înv.) a (se) distra; a petrece, a (se) destinde, a (se) amuza” (din fr. *distraine*, cf. it. *distrarre*, lat. *distrahere*), cf. *distrage* și *retira* vb. (înv.) „a se retrage din fața dușmanului; a pleca” (din fr. *retirer*), cf. *retrage*, la care se adaugă *contracta²* vb. „a (se) trage, a (se) zgârâci; a se contrage” (din fr. *contracter²*, infl. de *contraction*)¹ și *retracta* vb. „a retrage (o afirmație, un cuvânt etc.); (despre mușchi, esuturi) a se zbârâci; (despre materiale) a se contracta” (din fr. *rétracter*)], ridică problema încadrării lor în unul sau altul dintre tipurile de familie propuse mai sus. Chiar dacă se pot stabili relații semantice între *distra*, *retira*, *contracta*, *retracta* și altele similare², pe de o parte, și unele dintre componentele familiei

¹ Vezi DHLF, s.v., unde este considerat dublet etimologic al lui *contracter¹* vb. „a încheia un contract, o convenție juridică; a lua asupra; a se îndatora la...; a se îmbolnăvi de..., a lua (o boală)”.

² Vezi *detracta* vb. „a defăima” (din fr. *détracter*), *maltrata* vb. „a trata pe cineva cu violență; a chinui, a brutaliza” (din fr. *maltraiter*, it. *maltrattare*), *pertracta* vb. „(livr.) a dezbate o problemă”, o

lexico-etimologice a lui **trage**, pe de alt parte, verbele citate nu mai au nicio similitudine formală cu acestea¹, în consecință, nu se încadrează în același tip de familie. Ele fac parte din familia etimologică grupată în jurul lui **trage**, în care, înșă, acesta nu mai este cuvânt-bază și nici centru analogic, ci o componentă colaterală, relevantă prin aceea că este moțenit din lat. popular **tragere* (= *trahere*) care constituie sursa directă sau indirectă a etimoanelor franceze și sau italiene menționate.

V. Stabilirea punctului de plecare în construirea unei familii etimologice la nivelul unei singure limbi este, după opinia noastră, o chestiune convențională: se alege cuvântul-radical cel mai vechi și cel mai bine poziționat în limbă, de regulă, cel moțenit. În realitate, direcția de urmărire a constituirii unei familii etimologice nu este de la sursa lexicală primară spre ramificațiile sale, interne, externe sau mixte, ci se pleacă de la componentele sale dintr-o limbă, mai mult, mai puțin sau deloc analizabile, prin intermediul unei cercetări etimologice amănunțite, pentru a se ajunge la rădăcina comună, existentă în limbile vechi atestate sau deductibilă în limbile neatestăte. De multe ori, rădăcina primară indo-europeană presupune o evoluție formală diferită în greacă și latină, spre exemplu, ceea ce are ca rezultat (re)constituirea unei familii etimologice cu dublă ramificație. Apar în aceste situații exemple ca gr. ἄμ, ἄ i lat. *acer*, *acerbus*, *acetum* și *acidus*, toate corespunzând unei rădăcini comune *ac-* „ceea ce este ascuțit, picant”, gr. ἄ i lat. *lac*, *lactis*, ambele dintr-o formă primitivă **glag-/glac-*, gr. ἄ i lat. *argentum* etc. care, la rândul lor, formează duble familii, una în jurul cuvântului moțenit din latină și alta, în jurul corespondentului (lexical / sau afixoidal) provenit, pe cale cultă, direct din greaca savantă sau, mai degrabă, prin intermediul unor surse intermediare neologice. Ceea ce se construiește de la baza moțenită constituie familia lexicală, iar ceea ce se reconstituie ca provenind din corespondentul grecesc reprezintă familia etimologică alcătuită, preponderent, din împrumuturi savante a căror legătură cu membrii familiei lexico-etimologice este, de cele mai multe ori, exclusiv semantică. Astfel, familia lexico-etimologică a lui **argint** s.n., moțenit din lat. *argentum*, alcătuită din creații interne derivate (vezi *arginta*, vb., *argintare* s.f., *argintar* s.m., *argintari* s.f., *argintat*¹, s.n., *argintat*², - adj., *argint reas* s.f., *argint rie* s.f., *argint ri* s.f., *arginteal* s.f., *arginti* vb., *argintire* s.f., *argintiu*, -ie adj., *argintos*, -oas , *argintui*, vb., *argintuire* s.f., *argintuitor*, -toare adj., *argintur* s.f., *argintu* s.n., *arginel* s.n., *argini* s.m. pl., *dezarginta* vb., *dezargintare* s.f., *încarginti* vb., *încargintire* s.f. etc.), din calcări (vezi *argint-viu* s.n. „mercur” (din *argint* + *viu*, după lat. *argentum vivum*, cf. it. *argento-vivo*, fr. *vif-argent* sau *argent-vif*) și din împrumuturi analizabile [vezi *argentifer*, - adj. (din fr. *argentifère*), *argentin* s.n. „praf de staniu folosit la imprimarea textilelor” (din fr. *argentine*), *argentit* s.n. (min.) (din fr. *argentite*, germ. *Argentit*), *argentometru* s.n. (din fr. *argentomètre*), *argentotipie* s.f. (tehn.) (din fr. *argentotypie*) etc.] poate fi completat de

chestiune în litigiu etc., a discuta, a trata (îndelung, amănunțit)” (din lat. *pertractare*), *tracta* vb. „a trage o linie directoare, a schița, a descrie” (din fr. *tracer* < lat. **tractiare* < lat. *tractus*, supinul lui *trahere*), *trata* vb. „a se purta într-un anumit fel; a oferi unui oaspete mâncare, băutură; a duce tratative; a dezvolta o temă științifică etc.; a (se) supune unui tratament” (din it. *trattare*, lat. *tractare*, cf. fr. *traiter*), *trena* vb. „(despre lucruri) a zăcea undeva uitată, părăsit, lăsat din neglijență; (despre acțiuni) a se desfășura cu încetineală; a lăncezi, a trăgna” (din fr. *traîner* < lat. **traginare* < lat. **tragere*, alterat din *trahere*) etc.

¹ Cuvintele citate se raportează la verbul *trage* printr-o motivare semantică justificată etimologic. Despre relațiile semantice stabilite în interiorul unei familii lexicale, vezi, cu bibliografie, Cl. Gruaz (1998: 317-329).

împrumuturi din aceea i r d cin originar , neanalizabile din punct de vedere formal, dar legate, mai mult sau mai pu in evident, din punct de vedere semantic: *argirie* s.f. “leziune a pielii manifestat prin înnegrirea tegumentelor; argiroz ” (din fr. *argyrie*), *argirism* s.n. „intoxica ie cu s ruri de argint” (din fr. *argyrisme*), *argirit* s.n. „argentit” (din fr. *argyrite*), *argirofil*, - adj. „care are afinitate pentru s rurile de argint” (din engl. *argyrophile*, germ. *argyrophil*), *argiroz* s.f. (miner.) „argentit; (med.) argirism” (din fr. *argyrose*), *argil* s.f. (din fr. *argile*, lat. *argilla*) etc. A adar, în familia etimologic a lui **argint** pot intra toate aceste cuvinte, f r ca **argint** s fie considerat cuvânt-baz pentru ele. Cu alte cuvinte, familia etimologic reprezint rezultatul evolu iei unei r d cini dintr-o limb -surs originar în limbi i culturi între care, de-a lungul istoriei, continuu sau circumstan ial, au existat contacte geografice, economice i socioculturale. Din cele spuse mai sus, se poate trage concluzia c familia lexical i cea lexico-etimologic au în componen a lor unit i lexicale analizabile i semianalizabile, în vreme ce familia etimologic nu presupune obligatoriu aceast condi ie: elementele sale componente sunt de luat în considerare exclusiv din punctul de vedere al unei surse primare unice, deduse, de obicei, la nivel indo-european.

VI. O familie lexical se poate, la rândul ei, structura în func ie de anumite criterii. Astfel, ea poate fi discutat i configurat dup tipul de modalit i interne de formare a noi cuvinte (conven ionale i nonconven ionale), dup tipul de etimologie intern (unic sau multipl), dup criteriile diacronice, diatopice i diastratice, dup apartenen a unei componente la o singur sau la mai multe familii, dup rela iile semantice stabilite între cuvintele din interiorul ei, dup caracterul real sau virtual al unit ilor alc tuitoare¹ etc. Familia lexico-etimologic se configureaz , suplimentar, în func ie de caracterul analizabil sau semianalizabil al componentelor, de tipul de etimologie (extern sau mixt), de originea extern unic sau multipl , de prezen a sau absen a dubletelor etimologice i de gradul lor de motivare în raport cu baza sau cu unul sau altul dintre componente, de existen a uneia sau mai multor cuvinte mo tenite considerabile cuvinte-baz i, în consecin , de existen a uneia sau mai multor ramifica ii etc. În sfâr it, limitele unei familii etimologice se reduc la considerarea diverselor unit i componente ca apar inând unei singure limbi, indiferent de diversitatea surselor primare i a celor intermediare, de etapele i de modalit ile prin care acestea au p truns în acea limb . Desigur, conceptul de familie etimologic poate fi în eles inclusiv la nivelul unei familii de limbi sau la nivelul unor familii lingvistice diferite, dar aceast perspectiv nu intr în discu ia de fa .

VII. În lexicografia româneasc sunt trei dic ionare etimologice construite pe formula a a-numitelor „cuiburi lexicale”. Primul dintre ele este cel al lui Alexandru Cihac: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I: *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*, Frankfurt, 1870 i vol. al II-lea: *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Frankfurt, 1879. Structura unui articol din acest dic ionar este urm toarea: sub cuvântul-titlu mo tenit (spre ex. **barb** s.f.) sunt trecute crea iile lexicale interne, preponderent derivate, i ceea ce consider autorul a fi mo tenite din etimoane latine ti neatestate, la rândul lor, derivate: *barb chie*, *b rb rie*, *b rbioar* , *b rbi oar* , *b rbu oar* , *b rbi* , *b rbu* , *b rbie*, *b rbie de ureche*, *b rboi*, *b rboai*, *b rbos*, *barb*, *b rbun* etc.; apar

¹ Despre conceptul de familie sincron ic , vezi, cu bibliografie, Cl. Gruaz (2001: 170-176). Autorul are în vedere, din punct de vedere semantic, urm toarea stratificare ierarhic : macrofamilii, familii, subfamilii, microfamilii i lan uri derivative (Gruaz 2001: 172).

trecute apoi, fără nicio diferențiere, cuvintele moștenite din etimoane apar înând aceleiași familii latine (spre ex. **b rbat** s.m.), împreună cu familia lor internă, alături de derivate interne considerate ca atare (spre ex. **îmb rb ta** vb.) și de alte cuvinte considerate corect din aceeași familie, privit în sens larg, dar a căror etimologie directă este, de multe ori, discutabilă sau chiar incorectă (spre ex. **b rbier** s.m.). De aceea această structură este îndubitată, mai ales în ceea ce privește primul volum, ea nu este făcută după o concepție lexicologică și lexicografică unitară, având carențele și inconsecvențele legate de etimologii, de gruparea materialului, de ponderea diferit acordată cuvintelor în funcție de origine etc.¹

Al doilea dicționar al cărui material este grupat pe cuiburi lexicale este *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine. A-PUȚEA* al lui I.-Aurel Candrea și Ovid Densusianu, București, Socec, 1907-1914. CDDE are o structură mult mai clară și elaborată după criteriile tipice²: cuvântul-radical moștenit (**BARB** s.f.), evidențiat cu majuscule, este urmat, în cadrul aceluiași articol, de creațiile interne (*b rbi*, *b rbuli*, *b rbu*, *b rbu oar*, *b rbi oar*, *b rboi*, *b rboai*, *b rbrie*, *b rbie*, *b rbioar*, *b rbos*, *b rboas barb -cot* etc.); el este urmat alfabetic, în articole separate, de unitățile lexicale moștenite daco-române sau prezente în dialecte, raportabile la aceeași rădăcină latină și scrise cu minuscule aldine (**B rbat** s.m., **B rbut** [ar.] s.f.; **Barbur, barbure** s.m.), fiecare cu propria lui familie internă, ceea ce arată concepția modernă a autorilor despre configurarea unei familii lexicale. Al treilea și ultimul dicționar etimologic românesc cu o structură similară îi aparține lui Alexandru Ciornescu³, care grupează, din puncte selectiv, sub cuvântul-titlu radical exclusiv creațiile interne și trimite, de asemenea selectiv, prin c.f., la corespondente etimologice provenite dintr-o rădăcină comună: **barb** s.f. Der. *b rbrie*, *b rbos*, *b rbu oar*. Cf. și *b rbat*; **b rbat** s.m. Der.: *b rb el*, *b rb tesc*, *b rb te te*, *b rb ie*, *b rb ime*, *b rb tos*, *b rb tu*, *îmb rb ta*; **barbet** s.f.; **b rbie** s.f. Der.: *b rbi*; **b rbier** s.m. Der.: *b rbier*, *b rbieresc*, *b rbieri*, *b rbierie*; **barbi on** s.n.; **barbur** s.f. Der.: *b rbur tur*. Ca element de noutate, în CDDE sunt indicate, de multe ori, în cadrul unui articol, dubletul sau dubletele etimologice ale cuvântului-titlu, după modelul seriei vechi a dicționarului academic.

VIII. Apariția recentă a primului volum al seriei academice a *Dicționarului etimologic al limbii române*⁴ (DELR), redactat în cadrul Colectivului de etimologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din București, în colaborare cu institutele academice corespondente din Cluj și Timișoara, repune în discuție conceptul de „familie de cuvinte” din punct de vedere lexicografic și, implicit, lexicologic. După modelul dicționarelor istorice din principalele limbi europene⁵, DELR este structurat tot pe cuiburi lexicale, opțiune care are scopul de a arăta caracterul derivativ al limbii române și care pune în evidență relațiile complexe existente la nivelul formării cuvintelor, atracțiile și suprapunerile lexicale,

¹ Despre toate aceste probleme, vezi M. Seche (1966: 112-131).

² A se consulta, în acest sens, studiul introductiv al lui Gr. Brâncu la ediția anastatică a dicționarului, apărută la București, Editura Paralela 45, 2006, p. 5-18.

³ *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Andru Mehedin și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2001. Ediția originală: Alejandro Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1954-1966.

⁴ Redactori responsabili: acad. Marius Sala și Andrei Avram, responsabil de volum: Doru Mihăescu, București, Editura Academiei Române, 2011.

⁵ Vezi DHLF (1995), pentru limba franceză, și DELI (1999) pentru limba italiană.

fenomenele de analogie, aspectele variate ale calcului lingvistic etc. Sunt mai multe categorii de familii de cuvinte, în funcție de originea cuvântului-bază, toate concepute în sens larg:

a) familii ale cuvintelor moțenite, care cuprind, pe lângă creațiile interne, împrumuturi analizabile și anumite tipuri de calc;

b) familii ale cuvintelor autohtone și ale împrumuturilor vechi și populare, alcătuite, de regulă, din creații interne de diferite tipuri (derivate, compuse, obținute prin contaminare etc.);

c) familii ale împrumuturilor culturale moderne, care sunt formate, în mod firesc, pe de o parte din creații interne și mixte (calculi de structură morfematică) de la cuvântul-bază, pe de altă parte din împrumuturi analizabile și semianalizabile construite, în limbile de origine, în jurul cuvântului considerat bază.

VIII. 1. Alegem ca exemplu de prezentare același substantiv moțenit **barb** pentru a face o comparație cu tratarea lui în dicționarele citate mai sus și pentru a vedea în ce măsură concepția lexicologică asupra familiei de cuvinte, în variatele ei aspecte, prezentată la începutul acestei comunicări, este aplicabilă, în mod obiectiv, din punct de vedere lexicografic.

BARB [ar., mr.; ir. *bârba*] s.f. „părul de pe obraji și barbă, la barbă – barbe” 1436 (antrop.).

Lat. *barba*, panrom. REW 944.

Fam.: **barbet** „favorit” 1894 < it. *barbetta*; **barbi** „barbion” 1868 < fr. *barbiche*; **barbion** „barb mic, cioc” 1862 < fr. *barbichon*; **barbati** (Haeg) „(om) mascat” 1906 *barb-lat*; **barbie** „barb stufoasă” 1866; **barbsar** (bot.) 1893 *barbioar*, infl. de *sar*; mr. **barbic** (dim.) 1935; **barbie** „barb; gu” [ar. *barġie*] 1683 *barb* CDDE 133, CADE, SDLR, DEX // < lat. **barbilia* (pl. < **barbile*) TDRG (cf. sp. *barbilla*), PEW 184, DA; **barbier** 1561 (var. *barbir*), var. (înv.) *barbiariu* < ngr. $\mu\mu$; var. *barbir* < s. s. *Barbier*; **barbiera** s.m. (înv.) „barbierul curții domnești” 1876 *barbier*; **barbiereal** 1931 *barbieri*; **barbiereas** 1912 *barbier*; **barbierească** 1908 *barbier*; **barbiere** te adv. 1931 *barbierească* sau *barbier*; **barbieri** 1838 *barbier*; **barbierie** „meseria de barbier; frizerie” 1691–1697 *barbier*; **barbierit** s.n. 1955 *barbieri*; **barbieri** 1872 *barbier*; **barbioar** (bot.) 1866 *barbie*; **barbioar** (bot.; Ban.) 1900; **barbi** 1867 *barb* sau *barbie*; **barbiu** 1910 *barbie*; **barbioaie** 1814; **barbioas** (bot.) 1906; **barbio** 1885; **barbos** [ar., mr.] 1418; **barbuli** 1910; **barbu** 1910 nume de oaie *barb* (probabil) DA; **barbioar** 1691–1697; **barbu** 1825; ar. **barġel** s.n. (pl. *barġal*) „gu” < lat. (pl.) **barbilia* N. Saramandu, SCL, 58, 2007, 185–186. Cf. **berbelâc**.

BARBET s.m. „soi de prepelnicar – barbet” 1868.

Fr. *barbet*.

BARBUR¹ s.m. (reg.) „extremitate ascuțită a cuțitului, a roții, a clemii barbătești populare etc. – extrémité angulaire de la lame d’un couteau, tenon, broderie en triangle (sur une chemise)” 1868, var. *barbure*.

Lat. *barbula* HEM 2516, CDDE 136, DA, CADE, CDER 687, cf. it. dial., ret., occ., ptg. REW 949 // Probabil *barb* TDRG; < lat. *barbula* sau *barb* SDLR.

Fam.: **barbur tur** „creștură la urechile oilor” 1898, var. *barbur tur* **barbura* „a face un barbur”.

BERBELÂC s.n. (înv.) „prosopă al barbierului – servietă de barbier” 1850, var. *berbelic*.

Tc. *berbe(r)lık*.

Cf. **barb**.

VIII. 2. După cum se poate observa, sub cuvântul-titlu **barb** (cuvânt radical mo tenit) au fost grupate următoarele categorii de cuvinte: a) creații interne primare (prin definiție analizabile: derivate, compuse, obținute prin conversiune sau prin specializarea semantică a diverselor variante formale analogice): *b r b lati* s.f., *b r b rie* s.f., *b r b sar* s.f., *b r b i oar* s.f., *b r b oai e* s.f., *b r b oas* s.f., *b r b os*, -oas adj., *b r b uli* s.f., *b r b u* s.f., *b r b u oar* s.f., *b r b u* s.f.; b) cuvinte [daco-române sau din dialectele sud-dunărene] cu structură formală și semantică transparentă, posibil mo tenite din etimoane, la rândul lor, analizabile în raport cu o rădăcină latină comună: *b r b ie* s.f.; c) împrumuturi analizabile sau semianalizabile, formal și semantic, provenite din surse externe legate etimologic cu baza: *barbet* s.f., *barbi* s.f., *barbi on* s.n., *b r b ier* s.m.; d) creații interne secundare, respectiv cuvinte obținute, prin mijloace interne, de regulă convenționale, de la baze analizabile (creații interne primare, cuvinte mo tenite, calcări sau împrumuturi analizabile): *b r b ier-ba a* s.m., *b r b iereal* s.f., *b r b iereas* s.f., *b r b ieresc*, -easc adj., *b r b ierete* adv., *b r b ieri* vb., *b r b ierit* s.n. etc. Ceilalți descendenți ai lat. **barba**, mo teniți sau împrumutați, care și-au pierdut, din variate motive, relația etimologică formală și/sau semantică cu sursa primară au fost considerați cuvinte-titlu și au fost trecuți în ordine alfabetică, fiecare cu eventuala lui familie internă. Este cazul lui **barbet** s.m. „câine prepelicar, cu părul creșt, specializat în vântoarea de balt”, al lui **barbur** s.m. „ascuțitul unui topor; îmbinare, legătură; broderie în formă de triunghi pe pieptul unei cămăși” și al lui **berbelâc** s.m. „instrument al bărbierului”, a căror înrudire etimologică cu rom. **barb** nu (mai) este vizibilă, nici formală și nici semantică, pentru un vorbitor mediu instruit. Atunci când este o relativă mare distanță între două cuvinte afine, ele sunt relaționate prin cf. (vezi **barb** și **berbelâc**).

VIII. 3. Din prezentarea exemplului de mai sus rezultă că autorii DELR au optat, în realizarea cuiburilor lexicale, pentru respectarea următoarelor criterii: a) **criteriul etimologiei interne dintr-o bază primară și din baze secundare** (proveniența unui cuvânt din altul prin derivare, compunere, conversiune, specializare morfosemantică, trunchiere, contaminare, analogie sau atracție semantică etc.¹) și b) **criteriul etimologiei mixte** [crearea unui cuvânt românesc din componente interne, după un model extern analizabil, prin calcul lexical de structură morfematică și, în cazuri particulare, prin calcul lexico-gramatical: *supraabunda* (s.v. abunda) 1939 ← *supra*²- + *abunda* (după fr. *surabonder*), *supraactivitate* (s.v. activ) 1931 ← *supra*²- + *activitate* (după fr. *suractivité*), *preabirui* (s.v. birui) 1563 *birui* (după slavon. *pr pob diti*), *blocstart* (sport; (s.v. bloc) 1966 *bloc* + *start* (după engl. *starting-block*), *bol eviza* (s.v. bol evic) 1952 *bol evic* (cu substituție finală), după rus. *bo ševizirova*, *bonitare* „solvabilitate” (s.v. bonitate) 1949 *bonitate* (cu substituție finală), după germ. *Bonitierung*, *antebra* (s.v. bra) 1843 *ante* + *bra* (după fr. *avant-bras*, it. *antibraccio*), *bun*³ s.n. „avut” (s.v. bun¹ adj.) 1878 *bun*, după fr. *bien(s)* etc. Unitățile rezultate prin asemenea tipuri de calcul se adaugă, în cuprinsul unui singur articol, cuvântului-titlu considerat bază primară sau secundară și întregesc ceea ce am numit familie lexico-etimologică.]; c) **criteriul contiguității sau relațiilor formale și semantice** dintre baze și potențiali membri ai familiei respective, rezultate din existența unei surse primare comune (adugarea în aceeași familie a împrumuturilor analizabile sau semianalizabile ale celor forme și sens fac trimitere la originea unică). Conform acestui criteriu, au fost incluse în familia lui **aer** (lat. *aer*, *aerem*) împrumuturi neologice ca *aera* vb., *aeraj* s.n., *aerator* s.n., *aeria* ie s.f., *aerian* adj., *dezaera*

¹ Prin definiție, unitățile lexicale care se subordonează acestui criteriu au caracter analizabil și alcătuiesc o **familie lexicală**.

etc., iar în familia lui **african** (din lat. *africanus*, it. *africano*, fr. *africain*), împrumuturile analizabile *africanist* s.m., *africanistic* s.f., *africanitate* s.f., *africanolog* s.m., *africanologie* s.f., *panafrican* adj., *panafricanism* s.n., *transafrican* adj. etc. Se înlege de la sine că toate aceste împrumuturi fac parte din aceeași familie lexic-etimologică, împreună cu celelalte exemple, toate având ca element comun sentimentul real al apartenenței formale și semantice la o unică sursă. În plus, dintre exemplele citate, unele se puteau forma inclusiv prin mijloace derivative interne, ceea ce confirmă, o dată în plus, apartenența la o singură familie.

VIII. 4. În rândurile următoare vom vedea în ce situații s-a făcut excepție de la aplicarea criteriilor de ordin lexicologic pentru constituirea familiilor lexic-etimologice din DELR și care au fost argumentele pentru soluțiile alese.

VIII. 4. 1. O primă excepție privește situația adaptării analogice a etimoanelor latine savante sau a celor din limbile romanice după un model moțenit. Spre exemplu, verbul **abstrage** este împrumutat din lat. neol. *abstrahere*, cu accepțiunile fr. *abstraire*, modificat analogic după *trage*, verbul **aparține** provine din fr. *appartenir*, după *ține*, iar verbul **atrage** reprezintă adaptarea analogică a fr. *attirer*¹, după modelul aceluiași *trage*. Argumentul principal și convențional pentru separarea neologismului **abstrage** de verbul vechi moțenit *trage* este, dincolo de dificultățile, cu totul discutabile, de ordin formal și semantic, acela că primul are propria lui familie lexic-etimologică, ale cărei componente nu mai au nicio legătură cu familia celui de-al doilea. La fel se întâmplă, spre exemplu, și cu **abducere** s.f. „abducție” (din fr. *abduction*, lat. neol. *abductio*, *-onem*, cu echivalarea analogică a sufixului), care nu a fost inclus în familia lui *duce*, ci în cea a lui **abducție** s.f. „mi care de îndepărtare a unui membru, efectuat de un mușchi”, împreună cu adj. **abductor** (anat., în sint. mușchi ~) (din fr. *abducteur*), și cu **absorbi** vb. (din fr. *absorber*, lat. neol. *absorbere*, infl. de *sorbi*). Din punct de vedere lexicologic, însă, cuvintele citate se circumscriu unor familii lexic-etimologice sau, în sens mai larg, etimologice, mult mai extinse decât cele care apar în DELR.

VIII. 4. 2. Altă decizie, la fel de convențională, impune tratarea în articole separate a cuvintelor moțenite din aceeași rădăcină latină, în ciuda caracterului mai mult sau mai puțin analizabil al acestora. Spre exemplu, verbul **adormi** este tratat în alt articol decât **dormi**, verbul **aduce** este tratat în alt articol decât **duce**, verbul **apune**, în alt articol decât **pune** etc., iar relația etimologică dintre ele se face, la sfârșitul fiecărui articol, prin „cf.”. La fel s-a procedat și cu perechile antonimice de tipul **acoperi** / **descoperi**, moțenite din aceeași rădăcină latină, dar care au fost tratate în articole separate, fiecare cu propria lui familie internă, fiind corelate, la sfârșitul fiecărui articol, prin „cf.”. Și aici se poate vorbi de o eventuală neconcordanță între argumente lexicologice și limitări – fatale – lexicografice, dar, altfel, cel puțin în articolele care au ca titlu cuvinte moțenite s-ar fi transformat, cele mai multe, în adevărate monografii istorico-etimologice, proiect care, de-a lungul istoriei lexicografiei românești, s-a dovedit, de regulă, imposibil de dus până la capăt.

¹ În realitate, fr. *attirer* este derivat din *a-* + *tirer*, iar *tirer*, cu origine controversată, s-a suprapus, prin confuzie, cu vechiul *traire* < lat. pop. **tragere* (= *trahere*), vezi DHLF, s.v. În română s-a perpetuat această confuzie, verbul *atrage* fiind asimilat, formal și semantic, paronimului său moțenit *trage*.

VIII. 4. 3. Dificultăți obiective privitoare la stabilirea primei atestări au determinat prestrerea aceleiași convenții din DLR în chestiunea specializării morfosemantice a împrumuturilor sau a diverselor creații interne. Astfel, au fost prestrate sub același titlu, respectiv sub același component al familiei, substantivele obținute prin conversiune din adjective de î, strict lexicologic, ele ar fi trebuit considerate omonime interne pariale, și chiar substantivele obținute prin specializarea semantică a formelor diferite de gen, de număr (în interiorul aceleiași gen) sau de caz. În această situație se află exemple ca: *accelerat* adj., s.n. 1895; *accelerator* adj., s.m., s.n. 1939 < fr. *accélérateur* și / sau ← *accélere* (s.v. **accelera**), *ACID* adj., s.m. 1813 (...) Fr. *acide*, lat. neol. *acidus*, *amigdaloid* adj., s.m., s.n. „în formă de migdal; (min.) roc eruptiv conținând formă iuni cu aspect de migdal” 1908 < fr. *amygdaloïde* (s.v. **amigdal**), *amplificator* adj., s.m., s.n. 1908 *amplifica* sau < fr. *amplificateur* (s.v. **amplu**), *ASCENDENT* adj., s.m., s.n. (...) Fr. *ascendant*, lat. neol. *ascendens*, *-entem*, *BARITON* s.m., s.n. (...) Fr. *baryton*, it. *baritono*, *BAS* s.m., s.n. (...) Fr. *basse*, it. *basso*, *BUHAI* s.m., s.n. (...) Ucr. *buhaj* etc.¹; *ACCES* s.n. „posibilitate de a pătrunde într-un loc; (med.) tulburare clinică bruscă – accès” 1794. Fr. *accès*, lat. neol. *accessus* etc.

IX. Din cele prezentate mai sus rezultă următoarele observații: a) conceptul lexicologic de familie lexicală, în variatele lui accepțiuni, este mai larg decât cel lexicografic de cuib lexical; b) familia de cuvinte, definită minimal prin posibilitatea raportării formale și semantice la un cuvânt-bază din aceeași limbă sau dintr-o limbă originară, are trei mari trepte de configurare: **familia lexicală propriu-zisă**, prin definiție exclusiv internă și alcătuită în întregime din componente analizabile, care se adaugă **familia lexico-etimologică**, alcătuită din componente analizabile sau semianalizabile externe și mixte, adică împrumutate sau obținute prin calc lingvistic cu finalitate lexicală și, în sfârșit, **familia etimologică**, al cărei punct de plecare este mai degrabă o rădăcină comună reconstituită, cel mai adesea, în indoeuropean sau existentă în alte familii de limbi; c) un dicționar etimologic construit pe sistemul cuiburilor lexicale își poate stabili limitele și regulile configurării acestora în funcție de caracterul său general (la nivelul de ansamblu al unei limbi) sau particular (în funcție de originea corpusului lexical avut în vedere) și de concepția lingvistică a autorilor; d) utilizabile la nivel lexicografic sunt, după părerea noastră, familia lexicală și cea lexico-etimologică, ambele având argumentul unei baze interne unice, reale sau potențiale și al sentimentului motivat, formal și semantic, de apartenență la o bază comună; e) în mod obiectiv, experiența arată și arată în continuare faptul că nu este posibilă o punere în practică, în procesul de alcătuire a unui dicționar etimologic, a tuturor criteriilor lexicologice.

BIBLIOGRAFIE

- Băcil, Florina-Maria, 2007, *Omonimia în limba română – privire monografică*, Timișoara, Editura Excelsior Art.
- CDER = Alexandru Ciorănescu, 2001, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Andru Mehedini și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O. Ediție originală: Alejandro Ciorănescu, *Diccionario etimológico rumano*, Biblioteca Filológica, Tenerife, Universidad de La Laguna, 1954-1966.
- DELI = Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli, 1999, *Dizionario etimologico della lingua italiana*, ed. a II-a, Manlio Cortelazzo, Michele A. Cortelazzo (coord. ed. a II-a), Milano, Zanichelli.

¹ Pentru calitatea lor de omonime interne pariale, vezi C. Moroianu (2005: 152-164, 209-218), DOOM², F.-M. Băcil (2007: 81-87).

- DELR = Marius Sala, Andrei Avram (eds.), responsabil de volum: Doru Mihăescu, 2011, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Vol. I (A-B), București, Editura Academiei Române.
- DHLF = Alain Rey (coord.), 1995, *Dictionnaire historique de la langue française*, 2 vol., Paris, Le Robert.
- DOOM² = Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), 2005, *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ed. a II-a, revizuit și actualizat, București, Editura Univers Enciclopedic.
- Groza, Liviu, 2004, *Elemente de lexicologie*, București, Editura Humanitas Educațională.
- Gruaz, Claude, 1998, „Les variations sémantiques et formelles des mots français et d’autres langues romanes. Les familles synchroniques de mots”, în Ruffino (ed.) 1998: 317-329.
- Gruaz, Claude, 2001, La stratification dérivationnelle dans les familles synchroniques de mots français”, în Uzcanga et al. (eds.), 2001: 170-176.
- Mărdăruț, Cătălina, 2008, *Familia de cuvinte*, București, Editura Lucman.
- Moroianu, Cristian, 2005, *Dublete și triplete etimologice în limba română*, București, Editura Universității din București.
- Negomireanu, Doina, 1994, „Familia lexicală sub aspect etimologic în limba română”, *Studii și cercetări lingvistice*, XLV, nr. 1-2, p. 57-61.
- Ruffino, Giovanni (ed.), 1998, *Atti del XXI Congresso Internazionale di Linguistica e Filologia Romanza. Centro di studi filologici e linguistici siciliani. Università di Palermo 18-24 settembre 1995. Vol. III. Lessicologia e semantica delle lingue romanze*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Seche, Mircea, 1966, *Schimbări de istorie a lexicografiei române*. București, Editura științifică.
- Uzcanga, Isabel et al. (eds.), 2001, *Presencia y renovación de la lingüística francesa*, Salamanca, Ediciones Universidad de **Salamanca**.

THE WORD FAMILY – A LEXICOGRAPHICAL APPROACH

(Abstract)

The hereby contribution has in view the relation between a suggestion of a lexicological approach for the concept of word family and the possibility of its materialization at the lexicographical level. This contribution is brought about by the recent issue of the first volume of the academic *Romanian Etymological Dictionary* (rom. DELR). Mainly, there are presented three types of word families from a comparative point of view – the lexical one, the lexico-etymological one and the etymological one – and also the way they appear in DELR. In my opinion, only the first two of them (*i.e.* the lexical word family and the lexico-etymological one) can be used at the lexicographical level. These two types of word families have both a unique internal basis, a real or a potential one, and the etymological, formal and semantic motivation. In the same time, a certain lexicographical experience has shown that it is not possible to use all the lexicological criteria when creating an etymological dictionary.